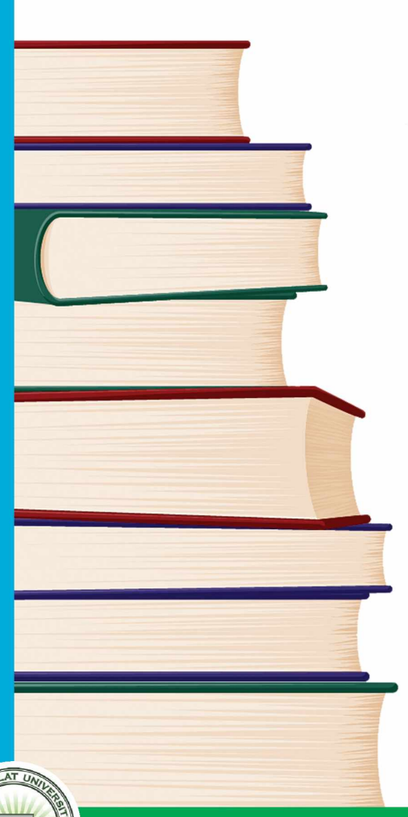
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 5

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 5

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.10.2020
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.10.2020
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.10.2020
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ЁҚУБОВ ШАРИФ МУҚИМОВИЧ
Шоир қадами етган манзиллар 7

YODGOROV SHAMSIDDIN ABDURAIMOVICH
Diniy matnlarni teolingvistik jihatdan
tadqiq qilish metodologiyasi (Qur'oni Karim misolida) 10

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Lingvomadaniy kodlarni aniqlashda kult omili
(Surxondaryo teotoponimlari misolida) 14

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Qo'ng'irot etnonimining shajaraviy tarkibiga oid ayrim onomastik tahlillar 17

NADIM MUHAMMAD HUMAYUN
Etnorealiyalarning milliy etnografik leksikada aks etishi
(Afg'oniston o'zbeklari misolida) 20

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Shaxsh nutqi voqelanishida areal ta'sir 23

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi 27

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Nom (ot) bildiruvchi evfemik birliklarning ma'no turlari 30

MUMINOVA NILUFAR ABDURAHMONOVNA
"Temurnoma" asaridagi antroponimlarning tarixiy-etimologik qatlamlari 33

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Konsept inson ruhiy holatining ifodalanishida asosiy lingvokognitiv unsur 36

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
O'zbek va tojik tillarida evfemizmlar va ularning sinonim so'zlar bilan aloqasi 39

NE'MATOVA YULDUZ
Ayrim tabiiy-geografik oykonimlarning leksik-semantik xususiyatlari xususida
(Namangan viloyati oykonimlari misolida) 43

MADAMIOVA RA'NO YUSUPBAYEVNA
Qoraqalpog'iston dialektal arealining leksik xususiyatlari 46

AMINI AZIZ AHMAD
Shimoliy Afg'oniston o'zbek shevalarida
dehqonchilik mahsulotlari nomlarining ifodalanishi 50

МУНДАРИЖА

QULTO‘RAYEVA SARVINOZ BAHODIR QIZI
O‘zbek tilshunosligida toponimik tadqiqotlar talqini 52

SARIYEVA ZAMIRA
Structural features of possessive pronouns in indonesian language 56

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синтаксис гендерной лексики в русском языке....58

JALILOVA MUXLISA ZAFARJON QIZI
O‘zbek tili Toyloq shevasining leksik qatlamlari 61

ADABIYOTSHUNOSLIK

АТАНИЯЗОВА МУБОРАК АБДУЛЛАЕВНА
Искандар образи Олим Шарафиддинов талқинида....64

АЛИМОВ ПАРДА
Тарихга бир назар....67

BOBOJANOV ALISHER
YULDOSHEV DILMUROD
Tanqid va badiiy ijod: adabiy jarayondagi o‘zaro munosabatlar 72

TA’LIM

RAXMATULLAYEVA SHAXODAT ZIYOTOVNA
OROMOVA NAFOSAT JO‘RAYEVNA
Adabiy ta’limda nazariy ma’lumotlar –
badiiy matn mazmunini anglashning asosiy vositasi sifatida....76

РЎЗИҚУЛ МУСТАФОҚУЛОВ
Профессор Бекпўлат Умурқуловнинг ижодий фаолиятига бир назар 80

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ETNOREALIYALARNING MILLIY ETNOGRAFIK LEKSIKADA AKS ETISHI (Afg'oniston o'zbeklari misolida)

Nadim Muhammad Humayun,
Termiz davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Afg'oniston o'zbeklarining etnik voqeliklarini ijtimoiy, madaniy va tarixiy kelib chiqishiga ko'ra turli toifalarga bo'lish mumkin. Afg'onistondagi o'zbeklar jamiyati mamlakatdagi eng yirik etnik guruhlardan biri bo'lib, 9 millionga yaqin o'zbek aholi istiqomat qiladi. Ular asosan Afg'onistonning فاریاب Faryab[1], جوزجان Jawzijan [2], سرپلSaripul, بلخBalkh, سمنگان Samangon, تخار Takhar, بدخشانBadakhshan, کندوزKunduz kabi shimoliy viloyatlarida zich yashab kelmoqdalar. Afg'oniston o'zbeklari etnik voqeliklarining asosiy xususiyatlaridan biri ularning o'zlikni anglash va madaniy merosga ega ekanligidir. Afg'onistondagi o'zbeklari tarixiy ildizlari qadim mingyilliklarga tutash bo'lib, ularning etnik jihatlari qadim o'zbek urug'lariga tutashdir. Bu holatni Afg'oniston o'zbeklari nutqida uchraydigan etnorealiyalar, etnografizmlari, urf - odati, e'tiqodi, an'analarini kuzatish asnosida ham bilishimiz mumkin. Chunki, Afg'onistonning 9 ta shimoliy viloyatlarida azaldan yashab kelayotgan etnik o'zbeklar ayniqsa, Faryab, Jawzijan, Saripul, Balkh, Samangon, Takhar, Badakhshanda yashab keladi hamda Afg'onistondagi boshqa etnik guruhlardan ajralib turadigan o'ziga xos til, toamlar, mehmondo'stlik, mavsumiy marosimlar, sport, hunarmandchilik, an'anaviy musiqa, oilaviy qadriyatlar va an'anaviy liboslariga ega. Afg'on o'zbeklari etnik haqiqatlarining yana bir muhim jihati ularning ijtimoiy tuzilishi va tashkil etilishidir[3]. Afg'onistondagi o'zbeklar jamoasi an'anaviy ravishda qabila va urug'larga bo'lingan bo'lib, har bir guruhning o'ziga xos urf-odatlari, an'analari mavjud. Bu ijtimoiy tashkilot tizimi Afg'onistondagi o'zbeklar jamiyatining o'ziga xosligi va jipsligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Afg'oniston o'zbeklari marosim va urf-an'analarida integratsiyalashgan etnorealiyalar:

Afg'oniston – etnik jihatdan ko'pmillatli xalq. Bu holat barcha jarayonlarda, xususan, hudud etnografiyasi, etnorealiyalarida ham integratsion holatni namoyon qiladi. Hududda istiqomat qiladigan etnoslar: pushtun, turkman, tojik, o'zbeklarning to'y-marosim etnorealiyalarida ham uyg'un holatlarni kuzatishimiz mumkin. Jumladan, turkman, tojik xalqlari to'y-marosim etnoetnorealilari shu hududlarda yashovchi o'zbeklarning to'yga oid etnorealiyalari bilan uyg'unlik hosil qilishi barobarida o'ziga xoslikni ham ma'lum darajada saqlab qolgan. Quyida Afg'onistondagi tojik xalqlari to'y marosimi, urf-odatlarini bayon qilgan holda fikrimizni davom ettiramiz. Sovchilik jarayoni tojiklarda "**gap zani**" گپ زنی – *sulh tuzuvchilar*, *bitim tuzuvchilar;* yoki **asokoli**, ya'ni *oqsoqollar* deb nomlanadi. Bunday deyilishiga sabab shuki, sovchilikka odatda qariyalar borishgan. Tojik elatlarida unashtirish to'yi "**Fotihayi to'yi**"فاتحه تویی deb nomlanadi. Unashtirish jarayonida kuyovning ota-onalari kelinga boshdan-oyoq sovg'alar, kiyim-kechaklar taqdim qilishadi hamda bu *sarupo* deb nomlanadi. Aynan shu jarayon Afg'oniston o'zbeklari etnorealiyalarida *sarpo*, *sarpoy* nomlari bilan ataladi. Tojik elatlarida kelinning uyiga kuyov tomonidan yog', guruch, qo'y go'shti yuboriladi. Bu an'ana hudud o'zbeklariga ham xos. Tojiklarda to'y, asosan, *to'y*, *to'y arusi* deyiladi[4]. Darhaqiqat, *to'y* so'zi anglatgan marosimlar har doim kishilarning talabi, ehtiyoji bilan o'tkazilgan. Ushbu hayotiy hodisaning turli elatlar, xalqlar va millatlardagi vujudga kelish tarixi, shakllari, tarixiy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, uning tarkibida saqlanib qolgan umuminsoniy, milliy va mahalliy, ijobiy an'analarni saqlab qolish: qoloq, davr talablariga mos kelmaydigan jihatlarni isloh etish, kamxarajatli, ixcham to'ylar qilishga xalqimizni

[1] Hamdard, Hasamuddin. "Afg'onistonda o'zbek tilida ommaviy axborot vositalarining boshlanishi." news of uzmu journal (2024): 325-328.

[2] https://en.wikipedia.org/wiki/Jowzjan_Province

[3] Nadim, Muhammad Humayun. "ethnocultural situation of uzbek people in northern Afghanistan." theoretical & applied science,(6) (2021): 490-492.

[4] Дониёров А. Бўриев О. Аширов А. Марказий Осиё халқлари этнографияси, этногенизи ва этник тарихи. – Тошкент: Янги нашр, 2011. – В. 147.

odatlantirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Tarixiy manbalarda saqlanib qolgan ma'lumotlarga qaraganda, *to'y* atamasi turkiy so'z, *toy* yoki *qurultoy* shaklida mo'g'ullar va chig'atoy xonlari davrida ham keng qo'llangan. XIV asrda Movarounnahr hududiga sayohat qilgan arab sayyohi Ibn Batuta esdaliklariga asosan "toy" – bu har yili o'tkaziladigan yig'in (qurultoy), unda Chingizxon avlodlari, amirlar va turkiy beklar, obro'li ayonlar va lashkarboshi ishtirok etgan.

Yakunlangan muddati 1864-yil 5-may bo'lgan "Tavorixi xorazmshoxiya" tarixiy asarida uchraydigan ma'lumotga ko'ra, vazir Xasan-Murod qushbegining o'g'li Muhammad Yusufbek xonning qiziga uylangan, ziyofat – toy (to'y) bir necha kun davom etgan. Tadqiq etilgan aksariyat ma'lumotlar asosida "to'y" – qadim zamonlardan beri doimo katta jamoa, yuqori martabali zodagonlar, katta hajmdagi yig'in, cheklanmagan miqdordagi ziyofat va dabdaba bilan uzviy bog'liq bo'lgan odat ekanligi aniqlandi[1]. O'zbek to'y marosimlari davrlar o'tishi bilan qisman o'zgarib borgan va har bir etnik guruhda o'ziga xos xususiyatlari bilan o'zaro farq qiladi. Jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanmish oila munosabatlari nikohdan boshlanadi. To'y jarayonini "*yasavul*" boshqaradi. To'y bazmida kuyov "*sha*" yoki "*shah*" – *podshoh* nomini oladi. To'y marosimi nihoyasida kuyovning *soch olish* udumi bajariladi. Bunda kuyovga boshdan-oyoq yangi kiyimlar taqdim qilinadi. Nikoh to'yidan oldin mulla chaqirilib nikoh o'qitiladi. Mullaning yoniga bir kosa suv, uning ustiga non qo'yiladi. Bu suv *nikoh suvi* yoki *obi nikoh* deb nomlanadi. Kelin nikoh o'qish jarayonida qatnashmaydi. Bo'lajak kelin yoniga bir *padarvakil* (*vakilota*) hamda ikki odam guvoh sifatida boradilar. "Vakilota" ga qiz o'z roziligini va nafsiga vakil tutganini aytadi. Bu jarayonga guvoh bo'lgan ikki inson *shohidvakil* yoki *shohidlar* deb ataladi. Shu guvohlar va "vakilota" gaplariga asosan mulla nikoh o'qiydi. Afg'oniston o'zbeklarida nikoh o'qish jarayoni ana shu tartibda amalga oshiriladi. Afg'oniston tojiklari orasida ayrim marosim nomlari Afg'oniston o'zbeklari to'y marosimlarida ham hozirgi kunda faol qo'llaniladi va ularning izohlarini keltirib o'tamiz. **Izdivoj merosi (nikoh merosi نکاح میراثی) –** ushbu an'anaga asosan baxtsiz hodisa tufayli erta vafot etgan aka yoki ukaning xotinini, marhumning akasi yoki ukasi o'z nikohiga oladi. Bunda ular bu majburiyatdan bosh tortishi mumkin bo'lmagan. Afg'oniston o'zbeklarida bu taomil pushtun xalqlaridan o'tgan, hanuz madaniy meros sifatida saqlanib qolgan. **xoskorlik** خواستگاری (sovchilik) Kelin bo'ladigan qiznikiga kuyovning onasi yo xolasi, opa-singillari o'n dona patir, shirinlik bilan borib qizini kelinlikka so'rash jarayoni. **xiysh xuri خویشخوری Fors tilida xiysh o'zlari bilan o'zi va xuriy** ovqatlanish degani. Nikoh to'y bo'lishi arafasida qiz va kuyovni, uyida ovqatdan oldingi kungi bazm ushbu bazmda, oila a'zolari va yaqin qarindoshlaridan tashqari, ba'zi do'stlar va qo'shnilar yig'ilib, o'g'il -qizlarning oilalarini tayyorlab, kiyim -kechak va taom tayyorladilar. Shuningdek, ular qo'shiq, raqsga tushish va o'ynash orqali baxtli daqiqalar va soatlarni yaratadilar. Albatta, bu yig'in bo'lajak kuyov va kelinning oilasida alohida - alohida o'tkaziladi.

Bugungi kunda dunyo tilshunosligida har bir xalqning milliy etnorealiyalari jahon sivilizatsiyasida nechog'liq o'ringa ega ekanligini aniqlashga e'tibor va qiziqish kuchayib bormoqda. Darhaqiqat, o'zbek tilining boyishi va o'ziga xosligini namoyon etishda etnorealiyalarning o'rni muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular leksik birliklar sifatida til lug'at sathining boyishiga xizmat qiladi.

Etnorealiyalarni til, tarix, adabiyot va boshqa bir qator fanlarning obyekti sifatida o'rganish mumkin. Shunga ko'ra ularni ikkiga:

a) leksik etnorealiyalar;

b) adabiy etnorealiyalar tarzida ajratish mumkin[2].

Leksik etnorealiyalar sifatida etnosning qadimiy hayot tarzi, uning tafakkuri, tasavvuri bilan bog'liq, an'anaga kirib qolgan xatti-harakatlarining, ya'ni insonning tug'ilishidan to vafotiga qadar oila yoki jamoat orasida tashkil qilinadigan marosimlar, ular tarkibiga kiruvchi udum va rasm-rusm, irim-sirimlarning nomlari, shuningdek, xalq e'tiqodiy qarashlari bilan aloqador lug'aviy birliklarning nomlari nazarda tutiladi[3]. Barcha zamonlarda bir joyda istiqomat qiluvchi aholi boshqa hududlarda yashovchi xalqlar bilan yaqindan madaniy, iqtisodiy va siyosiy aloqada bo'lib kelgan. Bunday aloqalar tufayli bir xalqdan ikkinchi xalqqa turli urf-odat, an'analar bir-biriga o'tishi tabiiy. Jumladan, tadqiqot obyekti sifatida o'rganayotgan Shimoliy Afg'oniston o'zbek to'y marosimi etnorealiyalari ham millatlararo munosabatlar ta'sirida boyib borgan. O'zbek tilshunosligida etnorealiyalarni yozib olib o'rganish ildizi bir ming yillikka borib taqaladi. Buyuk qomusiy olim Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida *to'y* atamasi qayd etilmagan. Biroq unda *todundi, to'yundi, todg'undi to'zg'urdi* kabi *tod* o'zagidan yasalgan 18 ta leksema qayd etilgan. Shuningdek, Mahmud Koshg'ariy "*sovchi-kelin va kuyov orasida bir-biriga xabar yetkazuvchi*" – deb

[1] Saydullayeva X., Ochilov A. O'zbekistonda to'y an'analari tarixi va buguni (maqola). Academic Research in educational sciences volume 2 | ISSUE 3 | 2021. – B. 1238.

[2] Касимова Р. Ўзбек тўй ва мотам маросим фолклори матнларининг инглизча таржимасида этнографизмларнинг берилиши: Фил.фан. номз. дисс. – Тошкент, 2018. – B. 13.

[3] Касимова Р. Yuqoridagi dissertetsiya. – B. 13.

yozadi[1]. Tilshunos olim Abdusamad Jo‘raboyev shu dalilga asoslanib, *to‘y* so‘zi *to‘ymoq* fe’lining o‘zagi *to‘y*dan hosil bo‘lgan degan fikrni bayon etadi[2]. Bu fikrlardan shuni anglash mumkinki, to‘y so‘zi keyinchalik iste’molda faol qo‘llangan bo‘lsa-da, uning ma’no anglatgan xususiyatlari bir necha asrga borib taqaladi.

Nikoh to‘y نکاح توی marosimlarini boshlab beruvchi dastlabgi marosim sovchilik, sovchilar to‘g‘risidagi ilk ma’lumotlar VII-VIII asrga oid O‘rxun-Enasoy bitiklarida uchratamiz. Buyuk davlat arbobi To‘nyuquq (VII asr) bitiktoshida “sov” – atamasi “sab” – so‘z, gap ma’nosida ishlatilgan. Irq bitigida esa “sab”-so‘z, “sabchi” – xabarchi, so‘z keltiruvchi ma’nosida ishlatilgan[3]. Nikohni shakllantirishda hamda ertangi kunda katta hayotga qadam qo‘yayotgan yoshlarning bir-birlari bilan baxtli yashashida sovchilarning roli katta. Negaki, ular dastlabgi, unashtiruvga sabab bo‘luvchi kishilar. Sovchilik marosimi nutqining ahamiyati haqida professor A.Omonturdiyev shunday yozadi: “Sovchilik aslida davlat diplomatiyasiga o‘xshaydi, hatto, undan ham nozik. Diplomat davlat nomidan gapiradi, talab (ba’zan ultimatum) qo‘yadi. Sovchi birovning uyiga (ot savdosiga, suyunchi olishga, suhbatlashishga emas, albatta) bolasini – qizini olishga boradi. Bu jarayon har qanday odamni sukut saqlashga, o‘ylashga, gapni nimadan boshlashga, nozik iboralar qo‘llashga, ehtiyot bo‘lib so‘zlashga, o‘ylab javob berishga majbur qiladi. Shuning uchun ham sovchilar gapga chechan, gapdon, suxandon, so‘zamol, dono, zukko, topqir, ziyrak, donishmand, bosiq, psixolog, ayni zamonda, ko‘pni ko‘rgan, oqqorani tanigan, e’tiborli, baobro‘ kishilardan tanlangan[4]. Ana shunday ishiga mas’ul odamlarning xizmatlari sabab bu an’ana o‘zining ahamiyatini aslo yo‘qotgani yo‘q. Biroq, boy madaniy merosi va kuchli o‘zligini his qilishiga qaramay, afg‘on o‘zbeklari qator qiyinchiliklar va muammolarga duch kelmoqda. Afg‘onistondagi o‘zbek jamiyati oldida turgan asosiy muammolardan biri siyosiy vakillik va iqtisodiy imkoniyatlarning yo‘qligidir. O‘zbeklar ko‘pincha afg‘on jamiyatida chetga suriladi va kamsitiladi, bu esa jamiyatda ijtimoiy va iqtisodiy tafovutlarga olib keladi. Afg‘onistondagi o‘zbek xalqi boy madaniy merosga, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan o‘ziga xos urf-odatlarga ega.

Afg‘onistondagi o‘zbek xalqining urf-odat va an’analaridan ba’zilari quyidagi guruhlarga ajratamiz:

1. Mehmondo‘stlik
2. An’anaviy liboslar
3. Bayramlar
4. Oilaviy qadriyatlar
5. An’anaviy musiqa
6. Hunarmandchilik
7. Mavsumiy marosimlar
8. Sport

1. Mehmondo‘stlik: O‘zbeklar mehmondo‘stligi va mehmonga saxovatliligi bilan mashhur. Mehmonlarga hurmat va ehtirom belgisi sifatida choy, shirinlik va taom berish odat tusiga kiradi. **2. An’anaviy liboslar:** Afg‘onistondagi o‘zbeklar ko‘pincha ayollar uchun rang-barang naqshli ko‘ylaklar, erkaklar uchun uzun tunikalar kabi an’anaviy kiyimlarni kiyishadi. Ushbu kiyimlar ko‘pincha ipak yoki paxtadan tayyorlanadi va murakkab naqsh va naqshlar bilan bezatilgan. **3. Bayramlar:** Afg‘onistondagi o‘zbeklar Navro‘z (forscha yangi yil) va Ramazon hayiti kabi qator an’anaviy bayram va bayramlarni nishonlaydilar. Bu bayramlar ziyofatlar, raqslar va musiqalarni o‘z ichiga oladi va o‘zbek madaniyatining muhim qismidir. **4. Oilaviy qadriyatlar:** O‘zbek madaniyatida oila yuksak qadrlanadi va katta oilalar ko‘pincha ahil-inoq jamoalarda birga yashaydilar. Keksalarni e’zozlash, oila a’zolariga g‘amxo‘rlik ko‘rsatish muhim madaniy qadriyatlardir. **5. An’anaviy musiqa :** Afg‘onistondagi o‘zbeklar boy musiqa va raqs an’analariga ega, rubob va doira kabi an’anaviy cholg‘u asboblari ijrolarda keng qo‘llaniladi. Raqs o‘zbek bayramlari va bayramlarining muhim qismidir. **6. Hunarmandchilik:** Afg‘onistondagi o‘zbek xalqi kashtachilik, gilamdo‘zlik, kulolchilik kabi an’anaviy hunarmandchilikdagi mahorati bilan mashhur. Bu hunarmandchilik ko‘pincha avloddan avlodga o‘tib, o‘zbek madaniy o‘ziga xosligining muhim qismi hisoblanadi. **7. Mavsumiy marosimlar:** Turli marosimlar, an’anaviy bayramlar jarayonida ijro etiladigan qo‘shiq turlari nomi. Chorvachilik, dehqonchilik mehnatlari bilan bog‘liq va hk. **8. Sport:** o‘ziga xos uloq va kurash sport jaryonlarini yoritib beriladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Afg‘on o‘zbeklarining etnik voqeliklari o‘zlikni anglash, madaniy meros va ijtimoiy tashkilotchilikning kuchliligi bilan ajralib turadi. Umuman olganda, Afg‘onistondagi o‘zbek xalqining madaniy g‘urur va o‘ziga xosligi kuchli bo‘lib, ularning urf-odat va an’analari jamiyat va turmush tarzini shakllantirishda muhim rol o‘ynar ekan, shunningdek etnorealiyalarlarida to‘y marosim etnografizmlari ask etishini ko‘ramiz.

[1] Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘ati-t- turk. Qosimjon Sodiqov nashri. – Toshkent: G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2017 – B. 258.

[2] Жўрабоев А. Ўзбекистонда тўй-маросим номлари (Андижон группа шевалари материаллари асосида): Филол.фан. номз. дисс. – Тошкент, 1971. – B. 47

[3] Аширов А.А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент, 2009. – B. 89

[4] Омонтурдиев А. Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Фил. фанлари док. дис. автореферати – Тошент, 2009. – B. 173.

Rezyume. Ushbu maqolada Afg‘oniston o‘zbeklari etnorealiyalarlarida to‘y marosim etnografizmlarini berilishi yoritilgan. O‘zbek xalqining madaniyati, ijtimoiy va ma’naviy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan va shu jarayonda yaratilgan har bir marosim, an’ana, udumlarga oid so‘z va terminlar borki, ular o‘zbek tilining lug‘at tarkibida ma’lum leksik guruhni tashkil etadi. Bunday so‘zlar guruhi rus, o‘zbek va jahon tilshunosligida “etnografik leksika”, “etnografik dialektizm”, “etnorealiyalar” kabi terminlar bilan nomlanib kelinadi. Shu asosda maqolada ham Afg‘oniston o‘zbeklari marosimlarida, etnorealiyalar va etnografizmlarning o‘ziga xosliklari ochiqlab berilgan.

Resume. In this article, the ethnographies of the wedding ceremony in the ethno-realities of the Uzbeks of Afghanistan are highlighted. There are words and terms related to the culture, social and spiritual activities of the Uzbek people and each ceremony, tradition created in this process, which are included in the vocabulary of the Uzbek language. Such a group of words is called “ethnographic lexicon”, “ethnographic dialecticism”, “ethnorealia” in Russian, Uzbek and world linguistics. It is revealed that the Uzbeks of Afghanistan show ethnorealisms and ethnographies in their ceremonies.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, та’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

SHAXSH NUTQI VOQELANISHIDA AREAL TA’SIR

Raximova Umida Djumayevna,
Termiz davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Jahon tilshunosligida til va undan foydalanuvchilar o‘rtasidagi aloqadorlikka (lingvopragmatikaga) bo‘lgan e’tibor har qachongidan ham ortdi. Natijada, tilni quyidagi uch birlik asosida tadqiq etish bugungi kun tilshunosligining eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi:

Insonning jonli nutqini bunday aspektda o‘rganish jarayonida etnolingvistika va uning zaminida hosil bo‘lgan lingvokulturologiya (lingvomadaniyatshunoslik) kabi soha va yo‘nalishlar yuzaga keldi. Lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslikning yangi yo‘nalishi bo‘lishiga qaramay, o‘z navbatida uning ham yangi tarmoqlari: frazeologik lingvomadaniyatshunoslik, kotseptologik, leksikografik, lingvodidaktik lingvomadaniyatshunoslik kabilar paydo bo‘ldi. Bularning hammasi insonning jonli, amaldagi nutqini o‘rganishga qaratilgan.

Dunyo xalqlari o‘rtasida turli sohalarda o‘zaro hamkorlik aloqalari tobora kengayib borayotganligining o‘zi ham tilshunoslikning bu kabi yangi soha va yo‘nalishlarini taqozo etmoqda. Chunki har bir millat va elatlarning o‘ziga xos, hech kimnikiga o‘xshamaydigan muloqot me’yorlari mavjudki, bularni bilmay turib turli mamlakat xalqlari o‘zaro muloqotga kirisha olmaydilar. Aynan shuning uchun ham chet tillarini yoki bir tilda so‘zlashuvchi turli hududlarda yashovchi kishilar muloqot xulqini o‘rganishda ularning o‘ziga xos tomonlarini bilishni davrning o‘zi taqozo etmoqda.

I.A.Boduen de Kurtene asarlarida ham indlividual shaxs nutqi masalasiga alohida e’tibor qaratildi. Tilshunosning fikricha, “til va til imkoniyatlarining ko‘rinishi (yuzaga chiqishi) faqat individual shaxsning tafakkuri, voqelikni qalban his eta olishi, uning ruhiy dunyosi va holatiga bog‘liq holda shu shaxsning boshqalar bilan (muayyan nutq momentida) aloqa-aralashuvidagina yuzaga chiqadi. Muayyan tilning shajarasi yoki milliyligi ham faqat individual